

Viața cuvintelor și selecția lor naturală **(sau despre influența biologiei asupra lingvisticii)**

Cristinel Munteanu*

Abstract: *In the history of linguistics influenced from an ideological point of view by the science of nature in general and especially by biology, one can distinguish two periods: a pre-Darwinist (starting with Franz Bopp) and a Darwinist one (owed mostly to August Schleicher). After having briefly characterized the two periods originating from positivism, we will also try to determine (following theoreticians such as W.D. Whitney, B.P. Hasdeu, Hermann Paul, F. de Saussure, E. Coseriu, Lucia Wald etc.) to what extent we can deal with an identification of language as an organism or simply with an analogy useful to the description of the subject-matter in question. Apart from this epistemological introduction, the main purpose of our paper is searching the use, benefits and the impact of some metaphors such as “life of words” and “natural selection of words” (frequently used in the XIXth century, found at Darmesteter, for instance) in some linguists’ language and way of thinking (including Romanian ones: Iorgu Iordan, Marius Sala et alii).*

Keywords: *ideology, positivism, language as an organism, “life of words”, “natural selection of words”*

Rezumat: *În istoria lingvisticii influențate din punct de vedere ideologic de științele naturii în general și de știința biologiei în special, se pot distinge două etape: o fază pre-darwinistă (începând cu Franz Bopp) și una darwinistă (datorată mai ales lui August Schleicher). Caracterizând, pe scurt, ambele perioade, vom încerca, în același timp, să determinăm (pe urmele unor teoreticieni precum W.D. Whitney, B.P. Hasdeu, Hermann Paul, F. de Saussure, E. Coșeriu, Lucia Wald etc.) în ce măsură avem de-a face cu o identificare a limbii cu un organism sau doar cu o simplă analogie utilă descrierii obiectului vizat. Scopul principal al lucrării noastre este însă acela de a cerceta utilizarea / utilitatea și impactul unor metafore precum „viața cuvintelor” și „selecția naturală a cuvintelor” (curente în sec. XIX, de pildă, la Darmesteter) în limbajul și concepția unor lingviști (chiar români: Iorgu Iordan, Marius Sala et alii).*

Cuvinte-cheie: *ideologie, pozitivism, limba ca organism, „viața cuvintelor”, „selecția naturală a cuvintelor”*

0. Ca și în limbajul propriu-zis, există și în știință atât « metafore ocazionale », cât și « metafore încetățenite », acestea din urmă având o circulație mai mare sau mai mică în universul de discurs specific. Într-o anume împrejurare [1], Eugeniu Coșeriu stabilea o corelație [2] între distincția pe care o făcuse cândva Blaga între « metafora plasticizantă » și « metafora revelatorie » și deosebirea pe care o operase el însuși, ca lingvist, între « semnificație » și « sens » [3]: semnificația este dată exclusiv de (și prin) limbă, în timp ce sensul apare numai în actul concret de comunicare, în discurs / text [4]. Deși Blaga nu-și propusese să fie un filozof sau teoretician al limbajului, se pare că acesta înțelegea metafora plasticizantă „la nivelul instrumentului lingvistic, și nu al conținutului de text, fiindcă el observa că poate rămâne apoi o metaforă plasticizantă, ca un fel de *nume* care se dă în locul altui *nume*” [5]. Metafora revelatorie „ține întotdeauna de sens și nu devine limbă. Adică *mireasa lumii* din *Miorița* nu înlocuiește moartea, nu devine limbă, cum ar fi *Ucigă-l toaca*, această metaforă aparține textului *Mioriței*” [6].

Ceva asemănător se petrece și cu metaforele din știință. Unele dintre ele au o apariție singulară (ca *hapax*), în textul unui cercetător, care încearcă să lumineze un aspect al realității investigate printr-o analogie. (Desigur, și metaforele pot fi bune sau proaste, după caz [7]). O metaforă sugestivă, revelatorie, utilă din punct de vedere epistemologic, este preluată și de alți oameni de știință, putând face carieră în domeniul respectiv. Fără îndoială, în funcție de [r]evoluțiile științifice, unele metafore ajung să fie părăsite, uitate etc. Însă, spre deosebire de poezie, unde metaforele revelatorii au, cel mai adesea, o unică ocurență, în știință tocmai metaforele socotite revelatorii se fixează în uz și capătă putere de circulație.

1. Așa se face că sintagme precum „viața cuvintelor” sau „selecția naturală a cuvintelor”, apărute în secolul al XIX-lea, se bucură în continuare de o largă răspândire, purtând cu ele, totodată, reziduuri ale unor vechi concepții care, în lingvistică, țin de domeniul trecutului. De pildă, semnificativ ni se pare faptul că, recent, la Editura Humanitas, Acad. Marius Sala a lansat colecția „Viața cuvintelor”, deschizând-o (în 2010) cu volumul său, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*. O privire rapidă la cuprinsul acestei cărți ne dezvăluie și alte metafore care o adâncesc pe prima: *Certificatul de naștere al cuvintelor*, *Viețuirea cuvintelor*, *Moartea cuvintelor* etc. Cele trei

* Lect. dr., Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești

etape din istoria oricărui cuvânt („nașterea, viețuirea și moartea lui”) sunt precizate și în prefață (*De ce „Viața cuvintelor”?*, op. cit., pp. 9-12), autorul propunându-și să menționeze, în primul rând, „criteriile în funcție de care putem stabili originea corectă a cuvintelor, *arborele lor genealogic* [s.n. C.M.]” (*ibid.*, p. 11). Indubitabil, Marius Sala folosește, cel mai adesea, firesc, ghilimelele de rigoare când utilizează asemenea expresii figurate. Dar în niciun caz nu ne propunem să combatem aici o atare exprimare; din contra (după cum vom încerca să arătăm mai departe).

1.1. Analogiile au valoarea lor instructivă. Totul este să nu se confunde, cognitiv vorbind, «identificarea» cu «analogia», capcană în care au căzut unii lingviști ai secolului al XIX-lea. În acest sens, sub un titlu – *Vârsta cuvintelor* – al frumoasei sale cărți, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (1980, reeditată în 2011), Profesorul Stelian Dumistrăcel notează:

„Termenul *vârstă*, cu referire la cuvinte, aparține aceluiași mod de exprimare, figurat, conform căruia putem vorbi de limbi *fiice* ale latinei sau, în istoria vocabularului, de *viața* cuvintelor (Darmesteter). Pe calea metaforei, cu toate riscurile pe care le prezintă această modalitate de clarificare aparținând cu precădere etapelor, nu fără o tentă romantică, a începutului științelor și în ceea ce privește terminologia, pot fi cunoscute mai ușor fapte care, prezentate în sine și pentru sine, fie că se lasă înțelese mai greu, fie că ne-ar atrage atenția mai puțin. De altfel, rezultatele acestei adevărate tentații, a metaforei, pe care unii etnologi o deduc din animism, fac parte dintre acele exprimări al căror inedit și pitoresc original ni-l mai reliefează doar reflecția (Vendryes); de obicei le acceptăm în virtutea obișnuinței de a aprecia totul în funcție și după măsura omului” [8].

Dar iată ce spunea, cu mai multe decenii în urmă, însuși Ferdinand de Saussure cu privire la o anumită atitudine a neogramaticilor față de terminologia înaintașilor:

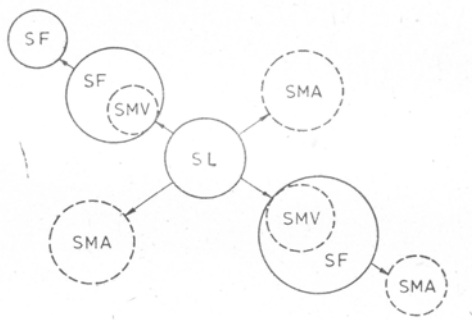
„Noua școală, apropiindu-se mai mult de realitate, a combătut terminologia comparațiștilor și mai ales metaforele ilogice de care ea se folosea. Din acel moment nu se mai spune: «limba face asta sau asta» și nici nu se mai vorbește despre «viața limbii» etc., pentru că limba nu este o entitate și pentru că ea nu există decât în subiecții vorbitori. N-ar trebui totuși să mergem prea departe pe această linie; este suficient să ne înțelegem între noi. Există unele imagini de care nu ne putem lipsi. A cere să nu ne folosim decât de termeni ce corespund realităților limbajului ar însemna să pretindem că aceste realități nu mai au mistere pentru noi. Or, mai e mult până acolo; de aceea nu ne vom feri să folosim, dacă se va ivi prilejul, anumite expresii care au fost blamate în acea vreme” [9].

Ferdinand de Saussure este, probabil, cel mai metaforic dintre lingviști lumii [10], concurat în mod serios, în lingvistica românească, doar de Sextil Pușcariu [11]. Totuși, în pofida criticilor formulate, până și neogramaticii recunoșteau utilitatea cognitivă a unor astfel de imagini. Este și cazul lui Hermann Paul, „teoreticianul prin excelență al neogramaticilor” (E. Coșeriu), care, într-o anumită măsură (dată fiind și creativitatea care îl caracteriza în cercetare), a depășit ideologia pozitivistă în care se încadra; astfel, *a propos* de cele spuse mai sus, el declară undeva:

„It is established past all doubt by Comparative Philology that several different languages have often developed out of a single essentially uniform language, and that these again have not remained uniform, but have split up into a series of dialects. It would be natural to expect that the observation of this process would, more than any other possible circumstance, force on our notice *analogies which might be drawn from organic nature* [s.n. C.M.]. It is surprising that Darwinian philologists have not specially thrown themselves into this view. The parallel, when not pressed beyond fixed limits, is indeed justifiable, and instructive as well. If we would carry the comparison out, we must compare the language of the individual – in other words, the entire materials of language of which he disposes – with the individual animal or plant; and the dialects, languages, families of language, etc., with the species, genera, classes, etc. of the animal and vegetable world” [12].

1.2. Despre importanța și beneficiile metaforei pentru știință vorbește foarte convingător și Ștefan Avădanei într-un capitol (*Între analogie și model: metafora științifică*) din cartea sa, *La început a fost metafora* (1994), apreciind că: „fiind prin definiție o modalitate de transgresare, metafora s-ar putea dovedi (dacă nu a și făcut-o deja), în diversele ei ipostaze, drept șansa și condiția interdisciplinarității” [13].

Înainte de a înfățișa problema din perspectivă ideologică și înainte de a discuta sintagmele anunțate în titlul comunicării noastre, fie-ne permis să mai dăm un exemplu de analogie ce implică biologia. Pornind de la Joseph Vendryes („În jurul sensului logic al fiecărui cuvânt plutește o atmosferă sentimentală care îl înconjoară, îl pătrunde și îi dă, după folosință, coloraturi momentane.”) și de la Tudor Vianu („Distingem deci în faptele de limbă un nucleu al comunicării și o zonă înconjurătoare a expresiei individuale.”), Stelian Dumistrăcel încearcă să surprindă într-o reprezentare grafică (= un model) aparte raporturile, în sincronie, „dintre *sensul logic* (SL), *sensurile figurate* (SF), care au luat naștere prin generalizarea vechilor sensuri momentane (SMV), și *sensurile momentane actuale* (SMA), pornind direct de la sensul logic sau de la sensuri figurate” [14].

Și lingvistul ieșean continuă: „În această structură, sensul logic joacă rolul nucleului din celula biologică sau al particulei centrale a atomului, din fizică, purtătoare de sarcini electrice pozitive” [15].

2. Dar de unde începe toată această istorie a comparării și chiar a identificării limbii / limbajului cu un organism? Ei bine, într-o comunicare (la al XI-lea Congres Internațional al Lingviștilor, din 1972, de la Bologna), *Modele concrete în istoria lingvisticii*, Lucia Wald observa că

„După 1800 limba a fost comparată – în ceea ce privește natura ei, modul de organizare sau legile ei – rând pe rând cu un fenomen fizic, mecanic, biologic, psihic, apoi cu un fenomen social, economic, artistic, fără ca un punct de vedere să înlăture obligatoriu pe celălalt” [16].

2.1. Lucia Wald, care, alături de Al. Graur, a reprezentat specialistul cel mai de seamă în istoria lingvisticii din România (dintre cei rămași în țară), s-a ocupat de naturalismul lingvistic atât în *Scurtă istorie a lingvisticii* (ediția I, 1961, pp. 35-41), cât și în *Tratatul de lingvistică* (1971, pp. 54-58). Expunerea Domniei Sale ne va servi la evidențierea unor faze ale naturalismului lingvistic:

a) Încă de la Franz Bopp întâlnim punctul de plecare al unei concepții naturaliste asupra limbajului. Limba este comparată cu un organism natural, ceea ce „explică folosirea, mai întâi metaforică, a unor termeni din domeniul științelor naturale” [17].

b) Analogii de același tip se întâlnesc și la Fr. Schlegel, care „vedea în organizarea limbii germeni și rădăcini, unele fecunde, altele sterile” [18].

c) Mai apoi, Bopp chiar și-a formulat în mod clar punctul său de vedere naturalist, afirmând că limbile trebuie considerate corpuri organice naturale [19].

d) Și pentru J. Grimm „viața limbii ar reproduce etapele vieții vegetale: frunză, floare și fruct. Frumusețea limbajului uman ar fi înflorit nu la început, ci în faza de mijloc, iar fructele cele mai coapte urmează să fie culese mult mai târziu, în viitor” [20].

Însă, după cum se știe,

„identificarea limbii cu un organism este clar exprimată de către Aug. Schleicher care, spre deosebire de predecesorii săi, nu s-a limitat la adaptarea terminologiei sau a principiilor de clasificare din zoologie sau botanică [Schleicher se specializase mai întâi în botanică, n.n. C.M.], dar, prin identificarea obiectului cu modelul, ajunge la concluzia că limbile *sunt* în fapt organisme naturale care se nasc, trăiesc, îmbătrânesc și mor.”[21].

Aceasta se vede mai cu seamă în lucrarea sa, *Die darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft* (1863), unde, influențat de Darwin, definește limbile ca fiind

„organisme naturale care, fără a putea fi determinate de voința oamenilor, s-au născut, au crescut și s-au dezvoltat în conformitate cu anumite legi, apoi îmbătrânesc și mor; și lor le este proprie acea serie de fenomene pe care obișnuim să o cuprindem sub numele de «viață»” [22].

Citatul de mai sus este unul celebru, frecvent vehiculat. W.D. Whitney (vezi introducerea lui Ch. Hockett [23]), autorul cărții *The Life and Growth of Language*, ia atitudine împotriva acestei opinii, spunând că limba nu este un organism natural, ci un produs omenesc, o instituție, și subliniind, totodată, și rolul voinței umane în această activitate. În vremea aceea se vorbea de două mari compartimente ale științei: *Naturwissenschaft* (științele naturii, ale fizicii, incluzând și biologia) și *Geisteswissenschaft* (științele morale, istorice). Whitney era, în mod declarat, în cea de-a doua tabără.

2.2. Lucia Wald oferă și un amplu citat (datând din 1891) din Georg von der Gabelentz, după care natura însăși a limbii permite analogia ei cu un organism [24]. Dar, încă din 1875, Whitney precizase deja că „There is no branch of historical study which is so like a physical science as is linguistics” [25], savantul american având grijă să precizeze că nu trebuie greșit înțeleasă adevărata natură a limbajului, în pofida acestor analogii care sunt „reale și izbitoare și sunt adesea potrivit folosite ca ilustrații instructive” [26].

Pe la 1881, B.P. Hasdeu observa și el că, deși lingvistica folosește metode ale biologiei și ale matematicii, ea nu este nici o știință naturală și nici una matematică: „Obiectul, negreșit unul bine determinat, iar nu metoda constituă natura unei științe” [27]. În același timp, trebuie remarcat că și Hasdeu fusese sensibil la descoperirea lui Darwin pe care o socotea „o mare lege biologică, selecțiunea naturală”: „Selecțiunea naturală odată constatată, lingvistul observă cu uimire că toate fenomenele ei se regăsesc în viața limbii umane în genere și în fiecare grai în parte” [28].

3. Revenind la Schleicher, este interesantă constatarea că el a fost mai întâi hegelian și că preluase de la Hegel (deși distincția este, în sine, kantiană) deosebirea dintre *lumea libertății* și *lumea necesității*, situând corect, inițial, limbajul în lumea libertății și a finalității [29]. Influențat apoi de *Originea speciilor* (1859) a lui Darwin, el va ajunge la exagerările amintite. Eugeniu Coșeriu este cel care va readuce în atenție distincția esențială dintre cele două lumi, pornind nu doar de la Kant, ci și de la Aristotel, de la Hegel, de la Humboldt și, apoi, de la Husserl și „cunoașterea originară” teoretizată de acesta.

3.1. De altfel, grație extraordinarei sale capacități de sinteză, Coșeriu a caracterizat și ideologia pozitivistă în lingvistică, identificând cele patru principii conducătoare ale acesteia: 1) principiul individului / faptului individual (sau al atomismului); 2) principiul substanței; 3) principiul evoluționismului; 4) principiul naturalismului. Acestora el le va opune (desigur, după ce le-a identificat mai întâi) tot patru principii, ale antipositivismului: 1) principiul universalității individului (și al antiatomismului); 2) principiul *funcției* și al *formei*; 3) principiul esențialității statice; 4) principiul culturii [30]. Critica a fost făcută în capodopera coșeriană *Sincronie, diacronie și istorie* (1958/1997) [31] și adâncită în *Lecții de lingvistică generală* a aceluiași lingvist, unde găsim și o definiție a noțiunii de «ideologie»:

„Prin «ideologie» înțelegem forma – redusă, schematică și, în general, lipsită de o fundamentare deplină – în care o concepție filozofică este adoptată de către disciplinele particulare și de cultura curentă și, în special, felul în care o filozofie determină modurile de abordare și metodele unei discipline particulare, de exemplu, ale psihologiei, ale științei literaturii, ale istoriei literare sau ale lingvisticii” [32].

Comentând principiul naturalismului în cadrul ideologiei pozitivistice manifestate în lingvistică, E. Coșeriu admite că anumite exprimări, trădând influența biologiei, sunt metaforice, însă, în același timp, savantul atrage atenția cu privire la substratul acestora:

„În sfârșit, în virtutea principiului naturalismului, limbile sunt considerate, mai mult sau mai puțin explicit, ca fiind obiecte sau organisme naturale, dotate cu «evoluție proprie». Prin urmare, se vorbește de «viața» limbilor și de «viața» cuvintelor, subînțelegându-se fără îndoială că aceste expresii sunt metafore, însă și metaforele își au motivația lor și reflectă o anumită ideologie” [33].

„Fără îndoială, limbile nu mai sunt considerate ca organisme naturale, dar de multe ori sistemele lingvistice se « reifică », fiind tratate nu ca tradiții ale unei activități libere a omului, ci ca « lucruri », ca obiecte naturale” [34].

3.2. Dar deosebiriile dintre lingvistică (văzută ca *știință a culturii*) și biologie (considerată *știință a naturii*) devin mult mai clare dacă ținem seama de următoarele distincții operate de marele teoretician și filozof al limbajului de origine română.

Fructificând reflecțiile unor filozofi (precum Aristotel, G. Vico și J. Dewey), E. Coșeriu face o clasificare a științelor, plecând de la întrebările pe care acestea le pun cu privire la esența (sau acel *quid*) a(l) lucrurilor și a(l) ființelor. Astfel, la întrebarea referitoare la esența individului, răspunde întotdeauna (justificat și complet) *istoria*, căci ea este *știința individualului*. La întrebarea privitoare la esența unei clase (adică la esența lucrurilor ce corespund unei noțiuni), răspunsurile sunt oferite de *științele generalului*, care sunt de trei tipuri, în funcție de obiectul pe care îl cercetează [pornind de la configurarea raportului dintre *formă* (*morphé*) și *materie / substanță* (*hylé*)], Aristotel (în *Physica*, II, 2) clasificase obiectele în *matematice, naturale și culturale*]:

„1. *științele matematice*, care se ocupă cu obiectele și relațiile pur formale; 2. *științele naturale*, care se ocupă cu obiectele exterioare omului și cu omul (considerat ca obiect exterior), cu obiecte care ni se prezintă mai întâi ca o substanță determinată, ca o anumită materie cristalizată într-un anumit fel, substanța fiind aceea care ia o formă; 3. *științe[le] culturii* sau *științe[le] umaniste*, care se ocupă cu obiectele create liber de om și care sunt, în primul rând, forme în conștiință (au existență internă), care iau o anumită substanță pentru a fi concretizate în lume, ca să poată deveni intersubiective; astfel de forme sunt limbajul, arta, religia și alte produse ale activității culturale, ale activității spiritului, ale activității creatoare înseși” [35].

Mergând în profunzime, există și o altă știință, situată la un alt nivel, „o știință care își pune întrebări cu privire la esența esenței, la *quid-ul quid-ului*” [36]. Este vorba despre *filozofie* sau *știința universalului*, care ne conduce la primele principii ale fiecărui mod de a fi. De pildă, filozofia limbajului încearcă să delimiteze limbajul față de alte tipuri de obiecte care prezintă anumite trăsături comune cu cele ale acestuia, cum ar fi: „arta, care se prezintă ca expresivitate, asemenea limbajului; activitatea practică, care poate întrebuința și întrebuințează limbajul ca instrument; sau gândirea rațională, care nu este posibilă fără limbaj” [37].

O gravă eroare a pozitiviștilor (ce persistă, pe alocuri, și astăzi) a fost aceea de a identifica obiectele culturii cu cele ale naturii, aplicând metode specifice științelor naturii celor ale culturii. Or, într-o atare situație, abordările nu mai pot avea un caracter științific, întrucât condiția de bază a activității științifice este tocmai «obiectivitatea», adică adecvarea la obiectul corespunzător. Introducând în discuție și distincția lui Kant (intuită, anterior, și de Vico) dintre „necesitate” și „libertate”, Coșeriu precizează foarte limpede:

„Obiectele naturale aparțin lumii «necesității» care e guvernată de «cauze» ce produc anumite «efecte» și unde, prin urmare, constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat, în anumite condiții, reprezintă o «lege naturală» sau o lege de necesitate empirică. Obiectele culturale, în schimb, aparțin lumii specific umane a libertății – activităților și creațiilor libere ale omului –, unde «faptele» create nu sunt determinate de cauze, ci se produc în vederea unei finalități și, ca realizări obținute – dacă nu este vorba de «instrumente» care au și o finalitate exterioară –, coincid cu finalitatea lor; astfel, finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăși” [38].

3.3. Pe de altă parte, trebuie remarcat că, în cadrul științelor naturale, biologia are un statut aparte, întrucât studiază *viața*, ceea ce atrage după sine caracteristici metodologice diferite de cele ale științelor fizico-chimice. Bunăoară, în opinia unor savanți, specificul vieții ar cere să se acorde întâietate explicațiilor de tip teleologic în raport cu cele cauzale. Multă vreme s-a crezut (unii o mai cred și acum) că doar științele care aspiră la explicații prin legi universale, cu putere predictivă, sunt „științe adevărate”, în timp ce disciplinele biologice și sociale nu-și merită (din acest motiv) numele de „științe” [39]. Cândva (pe la 1865), fiziologul francez Claude Bernard era convins că „nu există nicio deosebire între principiile științelor biologice și cele ale științelor fizico-chimice” [40]. Lucrurile sunt însă mai complicate decât par. Mircea Flonta, îndelung pasionat de filozofia

biologiei, observă că „teza unității metodologice a științelor naturii va putea fi bine susținută atâta timp cât vom considera discipline ca biofizica, biochimia, fiziologia sau biologia moleculară drept reprezentative pentru cercetarea biologică în genere” [41]. În schimb, „dacă luăm în considerare alte domenii ale cercetării biologice, care sunt consacrate studiului evoluției vieții pe pământ sau comportării animalelor superioare” [42], unitatea metodologică amintită nu mai poate fi luată în discuție [43].

De altminteri, pornind de la asemenea considerente, Mircea Flonta merge până într-acolo încât ajunge să afirme că nu se poate face o distincție categorică între științele umaniste și cele ale naturii:

„În realitate, explicațiile din biologia evoluției nu se bazează pe legi, ci pe concepte ca suprapopulație, luptă pentru existență, selecție naturală, adaptare, succes reproductiv și altele. [Ernst] Mayr aprecia că, prin profilul epistemic al explicațiilor pe care le oferă, biologia evoluției este mai aproape de istoria socială decât de fizica teoretică. *Ceea ce arată cât de iluzorie este supoziția persistentă că s-ar putea trasa o linie clară de despărțire între științele naturii și disciplinele umaniste* [s.n. C.M.]” [44].

O astfel de afirmație ni se pare exagerată. Criteriile pe care le lua în considerație E. Coșeriu (vezi *supra*, 3.2., *à propos* de clasificarea *științelor generalului*) ne apar astăzi ca fiind suficiente pentru realizarea unei delimitări riguroase între cele două tipuri de științe.

3.4. În orice caz, faptul că evoluționismul apelează la explicații de tip teleologic motivează oarecum ușurința cu care unii lingviști s-au lăsat influențați de teoria lui Darwin, utilizând analogii ce-și au punctul de plecare în această zonă [45]. Recent, un lingvist finlandez, Esa Itkonen (într-o încercare de reevaluare a teoriei lui Coșeriu privind schimbarea lingvistică [46]), a reluat tema aplicării evoluționismului la problemele limbajului, apreciind că interpretarea schimbării lingvistice din perspectivă darwinistă este falsă („the Darwinist analogy is likely to be misleading”). Pentru a fi mai lesne înțeles, Itkonen dă mai întâi următorul exemplu: în noul mediu al unui oraș minier, „varianta” albă a unei specii de fluturi a dispărut, întrucât era ușor de descoperit și de vânat de către păsări. „Varianta” gri a aceleiași specii a supraviețuit pentru că nu putea fi detectată. Iată, așadar, cele două componente ale explicației evoluționiste: *mutația* întâmplătoare (de la alb la gri) și *selecția* naturală (îndeplinită de/în mediul respectiv). Noua mutație s-a dovedit funcțională. Acestea fiind pricepute, se poate trece, mai departe, la lingvistică: „Those who are anxious to apply Darwinism to linguistics point out that linguistic change seems to exemplify exactly the same bipartite structure: first *innovation* (corresponding to mutation) and then *acceptance* (corresponding to natural selection)” [47]. Eroarea ar fi însă cea identificată de J. Cohen (1986): „Hence no evolutionary change of any kind came about through the application of intelligence and knowledge to the solution of a problem. That was at the heart of Darwin’s idea... And that is why Darwinian evolution is so deeply inappropriate a model... for the understanding of [linguistic change]” [48]. Împotriva analogiei în cauză, Itkonen mai oferă un argument: „Finally, let us mention one more *disanology* between biology and linguistics: mutation and selection have *different* sources whereas innovation and acceptance have the *same* source (= the speakers themselves) as well as a common motivation: one accepts only what one might have innovated oneself” [49].

4. Desigur că, imediat după apariția operei capitale a lui Ch. Darwin, *Originea speciilor* (1859), ideea «selecției naturale» a fost imediat aplicată la domeniul lexicologiei: și cuvintele se comportă exact ca și ființele vii. Un asemenea caz este semnalat chiar de profesorul de filozofie Mircea Flonta: un contemporan al lui Darwin,

„episcopul Trench, o autoritate în studiul limbii engleze, a susținut, după ce a citit *Originea speciilor*, că evoluția limbajului este rezultatul unei competiții între expresii. Unele expresii se impun, iar altele ies din uz. Supraviețuiește cel mai bine adaptat. Bunăoară, scurtimea unei expresii poate să-i ofere un avantaj în competiție cu altele” [50].

4.1. Însă cel care a asigurat răspândirea unor sintagme precum „viața cuvintelor” (îndeosebi) și „selecția naturală” a acestora a fost, fără îndoială, Arsène Darmesteter. Larga difuzare și nenumăratele reeditări ale lucrării sale *La vie des mots* (1887) au lăsat urme și în exprimarea unor lingviști contemporani lui sau de după el. Deși Darmesteter îl citise pe Whitney (la a cărui *The Life and Growth of Language* [în traducere franțuzească] trimite), el face dovada

faptului că nu a luat în seamă și rezervele lingvistului american referitoare la anumite apropieri (nerecomandabile) de obiectul biologiei (vezi *supra*, 2.2.). Ca dovadă, cârticica lui A. Darmesteter, *La vie des mots*, se deschide cu următoarele cuvinte: „Dacă există un adevăr banal astăzi, acela este că limbile sunt organisme vii [*des organismes vivants*] a căror viață, pentru a fi de ordin pur intelectual, nu-i mai puțin reală și se poate compara cu cea a organismelor din regnul vegetal sau din regnul animal” [51]. Lingvistul francez vorbește dintru început despre „naissance, vie et mort des mots” [52], apreciind imediat că „limbajul este o materie sonoră pe care gândirea umană o transformă, insensibil și fără sfârșit, sub acțiunea inconștientă a *concurenței vitale* și a *selecției naturale*” [53]. Pe aceeași pagină este amintit, cum era de așteptat, și Darwin. „Sănătatea cuvântului” [54] ori comparația cuvintelor cu plantele [55] sunt și ele teme predilecte. De altfel, Darmesteter era încredințat că „dans la vie organique des végétaux et des animaux comme dans la vie linguistique nous retrouvons l'action des mêmes lois” [56].

4.2. Că astfel de idei și de exprimări s-au bucurat de succes și în spațiul lingviștilor și a oamenilor de cultură de pe la noi o demonstrează și cazul pe care îl vom înfățișa în cele ce urmează [57]. Referindu-se la concurența neologismelor dintr-o limbă, Iorgu Iordan declara, în primă instanță, în *Limba română actuală* [= LRA]:

„Totdeauna și pretutindeni au intrat din limbile străine foarte multe cuvinte inutile împreună cu cele absolut necesare. Dar sita vremii le-a cernut, eliminându-le treptat, fără zgomot și fără trudă! Căci *limbajul uman procedează*, prin subiectele vorbitoare, *întocmai ca un organism* [s.n. C.M.]: asimilează ce-i convine și înlătură ce-i poate strica sau nu-i folosește” [58].

Ulterior, după schimbarea regimului politic, în urma unui referat întocmit de către Leonte Răutu, a fost decisă, de către Iosif Chișinevski, „Epurarea Institutului de Lingvistică al Academiei”. Alături de Al. Rosetti și Al. Graur, a avut de suferit și Iorgu Iordan. Se explică astfel de ce reputatul lingvist, în *Limba română contemporană* [=LRC], reconsiderându-și vechiul punct de vedere, alege „să-i dea dreptate”, în privința chestiunii neologismelor, chiar lui Leonte Răutu [59] (deși o anumită comunicare esopică poate fi sesizată printre rânduri): „Felul cum se va rezolva problema neologismelor este, cred, cel indicat, în linii generale, de către tovarășul L. Răutu în comunicarea ([60]) făcută la sesiunea Academiei R.P.R. din martie 1951” [61]. Și Iordan citează un amplu fragment din comunicarea în care Leonte Răutu perorează despre dezvoltarea viitoare a limbii române (redăm aici doar o frază): „În niciun caz nu putem fi de acord cu părerea exprimată într-o lucrare a sa de Acad. I. Iordan, care preconiza *un fel de selecție naturală a neologismelor*” [62].

La o privire atentă asupra întregii discuții din LRC, se va vedea că, de fapt, Iorgu Iordan nu a renunțat la ideile sale mai vechi. Dovada ar fi că se autocitează în LRC, reluând un paragraf din LRA (acela în care afirma că „limbajul uman procedează, prin subiectele vorbitoare, întocmai ca un organism” [63]), chiar dacă preia sintagma „selecție naturală” (pe care o socotește „foarte potrivită”) din critica pe care i-o face L. Răutu. Istoria limbii române – susține savantul în continuare – ne arată că idiomul nostru, în diverse etape ale dezvoltării sale, sub diverse influențe sau stăpâniri, a fost invadat de numeroase slavonisme, turcisme, grecisme inutile care, în majoritatea cazurilor, au avut o existență efemeră, dispărând fără de urmă. Prin urmare, același lucru ar trebui să se întâmple și cu „nenumeratele cuvinte franțuzești din vremea noastră introduse fără nevoie, numai din spirit de imitație și din dorința de a impresiona pe cititori”.

5. Înclinația spre analogie (metaforă, comparație) pe care o dovedesc unii oameni de știință se poate datora culturii temeinice însușite, dorinței de a fi bine înțeleși (majoritatea au fost și mari profesori) sau chiar idiostilului lor, fiindcă nu toți se pricep să creeze metafore. Ne face plăcere să încheiem cu câteva cuvinte ale nemuritorului Aristotel: „Cu drept cuvânt, metafora e singurul lucru care nu se poate lua de la altul, și-i dovada unui dar firesc; căci a face metafore bune înseamnă a vedea bine asemănările” (*Poetica*, 22, 1459 a) [64]. Este și cazul lingviștilor, ca profesori sau/și ca oameni de știință [65].

Note:

[1] Este vorba despre decernarea titlului de *doctor honoris causa* lui Eugeniu Coșeriu de către Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, la data de 11 decembrie 1998.

- [2] Dacă nu cumva va fi fost, la origine, chiar o influență subliminală, întrucât Coșeriu, în tinerețea sa italiană, tradusese (în limba lui Dante) studiul *Artă și valoare* a lui Blaga (cf. Eugenio Coșeriu [sic], *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2004, p. 21).
- [3] Precizăm că utilizăm ghilimelele unghiulare „frânzuzești” («») pentru marcarea conceptelor, iar caracterele italice pentru evidențierea termenilor.
- [4] *Ibidem*, p. 22.
- [5] *Ibidem*.
- [6] *Ibidem*.
- [7] Și, de altfel, cum s-a observat deja în știința tropilor, aceeași metaforă poate fi bună sau proastă în funcție de contextul în care apare.
- [8] Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 29.
- [9] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 32, notă de subsol. Vezi și critica îndreptată împotriva lui Max Müller, ironizat / ridiculizat de același lingvist elvețian în ale sale postume *Scrisori de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 2004, pp. 119 și 155.
- [10] Vezi, în acest scop, inventarul zecilor de metafore sau comparații (analogii, în sens larg) întrebuițate de Saussure în *Cursul* său, inventar întocmit într-o amplă notă finală de Tullio de Mauro (pp. 324-325), care face și următorul comentariu: „Conștient de noutatea problemelor abordate, Saussure nu numai că nu repudiază unele inocente metafore «animiste», dar și încearcă întruna să folosească unele comparații care să clarifice conceptele pe care le simțea ca fiind cu totul noi.” (*ibid.*, p. 324).
- [11] Stă mărturie, în acest sens, extraordinara carte a lui Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. I: *Privire generală* (1940), unde se apelează foarte frecvent la analogii lămuritoare.
- [12] Hermann Paul, *Principles of the History of Language* [1890], Translation [by H. A. Strong] of *Prinzipien der Sprachgeschichte* [Niemeyer, Halle, 1886], College Park, McGrath, Maryland, reprinted 1970, p. 20. Al. Philippide, tot neogramatic ca formație și un aplicator [destul de] fidel al ideilor lui Hermann Paul pe terenul limbii române, face și el apel la o analogie vegetală: „Vorbirea ocazională este o neconținută reproducere a cuvintelor tip. Prin alunecarea sunetului, alunecarea înțelesului, analogie, contaminație, imediată creare, ea se îndepărtează însă tot mai mult de dănele și neîncetat rădăcini pentru nouă cuvinte tip apar, nouă uzuri ies la iveală în locul celor vechi, iar aceste din urmă dispar treptat din memorie până în gradul de a fi cu desăvârșire uitate. Fiindcă însă schimbarea are loc numai încetul cu încetul, apoi totdeauna, alături cu vorbirea cea în vigoare, o parte din cea trecută tot mai duce o viață slăbănoagă, așa după cum sevă în o plantă pe jumătate uscată tot mai circulă încă [s.n. C.M.]. Aceste cuvinte tip vechi, amenințate de azi pe mâine cu peirea, au rămas singure, izolate, fără legături cu altele. Câteodată, mai rareori, diferite cauze le insuflă o nouă putere, astfel că pot lupta contra totalei ruini cu altele mult mai tinere...” (Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii*, în Idem, *Opere alese. Teoria limbii* (editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu), Editura Academiei R.S.R., București, 1984, pp. 1-225, în cap. VII din *Principii de istoria limbii*, Izolarea, p. 70).
- [13] Ștefan Avădanei, *La început a fost metafora*, Editura Virginia, Iași, 1994, p. 159.
- [14] St. Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 108.
- [15] *Ibidem*.
- [16] Lucia Wald, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura All, București, 1998, p. 52.
- [17] *Ibidem*, p. 49.
- [18] *Ibidem*.
- [19] De altfel, și W. von Humboldt vorbea de *organismul limbii*, numai că el mutase accentul dinspre explicațiile cauzaliste către o interpretare nu doar organicistă, ci și finalistă (vezi Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 13).
- [20] Lucia Wald, *op. cit.*, p. 49.
- [21] *Ibidem*, p. 50.
- [22] Apud Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Științifică, București, 1961, pp. 37-38. Vezi fragmente din opera lui August Schleicher și în Lucia Wald, Nadia Anghelescu (redactori responsabili), *Teorie și metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Texte comentate*, București, 1984, pp. 38-44.
- [23] William Dwight Whitney, *The Life and Growth of Language* [1875], With a New Introduction by Charles F. Hockett, Dover Publications, Inc., New York, 1979, p. XII.
- [24] Lucia Wald, *op. cit.*, p. 51.
- [25] W.D. Whitney, *op. cit.*, p. 311.
- [26] *Ibidem*.
- [27] B.P. Hasdeu, *Principie de lingvistică, apud Cicerone Poghirc, B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, Editura Științifică, București, 1968, p. 113. Pentru considerarea (neadekvată) a limbajului ca obiect fie exclusiv natural (Bloomfield), fie exclusiv formal (Hjelmslev), vezi Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, București, Editura Humanitas, 2011, pp. 32-33.
- [28] Apud C. Poghirc, *op. cit.*, p. 86.
- [29] Acest moment al evoluției gândirii lui Schleicher este subliniat atât de Georges Mounin (*Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999, p. 135), cât și de R.H. Robins (*Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 244).
- [30] Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura Arc, Chișinău, 2000 (pentru tratarea *in extenso*, vezi pp. 20-54).
- [31] Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997 (vezi, îndeosebi, p. 54).
- [32] E. Coșeriu, *Lecții...*, p. 20.
- [33] *Ibidem*, p. 30.

- [34] *Ibidem*, p. 79.
- [35] Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iași, 1994, p. 8.; cf. și E. Coșeriu, *Lecții...*, pp. 49-50.
- [36] E. Coșeriu, *Prelegeri...*, p. 8.
- [37] *Ibidem*, p. 9.
- [38] E. Coșeriu, *Lecții...*, pp. 50-51.
- [39] În realitate, faptul că o disciplină (așa cum este și cea dedicată evoluției vieții) apelează la explicații prin narațiuni istorice nu o face mai puțin științifică decât o disciplină care oferă explicații ce rezultă în urma cercetărilor experimentale.
- [40] *Apud* Mircea Flonta, *Darwin și după Darwin. Studii de filozofie a biologiei*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 276.
- [41] M. Flonta, *op. cit.*, p. 282.
- [42] *Ibidem*.
- [43] În 1968, zoologul britanic Carl F.A. Pantin propunea distincția *științe cu caracter restrictiv* vs *științe cu caracter nerrestrictiv*. Iată ce declara în acest sens: „De fapt, tocmai bogăția și complexitatea fenomenelor lor este cea [sic!] care deosebește științele ca biologia și geologia de științele fizice. Fizica și chimia au putut să devină științe exacte și să ajungă la maturitate tocmai pentru că din câmpul lor de cercetare sunt eliminate o mulțime mare de fenomene ale naturii. [...] Această deosebire între științele restrictive și cele cu caracter nerrestrictiv are o legătură evidentă cu evoluția exactității și a preciziei cantitative în științe. Cu cât este mai restrictivă o știință în ceea ce privește clasa obiectelor ei de studiu, cu atât e mai probabil să putem construi în domeniul ei ipoteze matematice de mare anvergură, care pot fi verificate prin măsurători precise.” (*apud* Mircea Flonta, *op. cit.*, p. 310). Aproape două decenii mai târziu, Richard Dawkins va judeca lucrurile în mod similar, subliniind că biologia, spre deosebire de fizică, cercetează obiecte mai complicate, ce dau impresia că au fost proiectate: „Comportamentul obiectelor fizice, nebiologice, este atât de simplu, încât poate fi descris cu ajutorul limbajului matematic existent; de aceea cărțile de fizică sunt pline de matematică.” (*apud* Mircea Flonta, *op. cit.*, p. 310).
- [44] *Ibidem*, p. 300.
- [45] Vezi și Ernst Cassirer, *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, Yale University Press, New Haven and London, 1944, pp. 115-116.
- [46] Esa Itkonen, *On Coșeriu's Legacy*, în „Energiea” (*Online-Zeitschrift für Sprachwissenschaft, Sprachphilosophie und Sprachwissenschaftsgeschichte*), Ausgabe III, 2011, pp. 1-29 [<http://energiea-online.de/>].
- [47] *Ibidem*, p. 11.
- [48] *Apud* E. Itkonen, *op. cit.*, p. 12.
- [49] *Ibidem*.
- [50] M. Flonta, *op. cit.*, pp. 163-164.
- [51] Arsène Darmesteter, *La vie des mots. Étudiée dans leur significations* [1887], Librairie Delagrave, Paris, 1946, p. 3. Vezi și G. Mounin, *op. cit.*, p. 164, care prezintă același citat, considerând că A. Darmesteter a împins „până la puerilitate” folosirea metaforică a termenului *organism*.
- [52] *Ibidem*, p. 26.
- [53] *Ibidem*, p. 27. Despre lupta pentru existență din lumea lingvistică (asemeni celei din lumea organică) sau despre „concurența vitală” se discută și la p. 175.
- [54] *Ibidem*, pp. 154-155.
- [55] *Ibidem*, pp. 174-175.
- [56] *Ibidem*.
- [57] La care ne-am referit, *in extenso*, din perspective diferite, în alte două lucrări (vezi Cristinel Munteanu, *Problema neologismelor (ca împrumuturi) din perspectiva politicii culturii*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, Anul III, Nr. 2 (4), *Lexic comun / Lexic specializat*, Editura Europlus, Galați, 2010, pp. 364-368 și Idem, *Influența ideologiei marxiste asupra concepției lingvistice a lui Iorgu Iordan și a lui Al. Rosetti (cu referire la două probleme)*, în „Communication interculturelle et littérature”, Galați, nr. 2 (10) / 2010, pp. 263-265).
- [58] Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a, Editura Socec & Co., S.A.R., București [1948], p. 471.
- [59] Care, totuși, spre deosebire de majoritatea politrucilor ce se îndeletniceau cu „bunul mers” al culturii românești, avea o pregătire în domeniu destul de solidă.
- [60] Este vorba despre comunicarea *Problemele științelor sociale în dezbaterile Academiei R.P.R.* (susținută de L. Răutu la 25 martie 1951).
- [61] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediție nouă [ediția I – 1954], Editura Ministerului Învățământului [București], 1956, p. 71.
- [62] *Apud* Iordan, *ibidem*, p. 79. Sublinierile din acest text (ca și din celelalte) ne aparțin.
- [63] *Ibidem*, p. 70.
- [64] Aristotel, *Poetica* (traducere de C. Balmuș), Editura Științifică, București, 1957, p. 75.
- [65] Pentru o serie de considerații și exemple privitoare la lingviști în ipostaza lor de oameni metaforizanți, vezi Cristinel Munteanu, *O problemă de lingvistică „financiară”: analogia cuvinte – bani*, în „Limba română”, Chișinău, anul XVIII, nr. 1-2, 2008, pp. 137-149.

Bibliografie:

- Avădanei, Ștefan, *La început a fost metafora*, Editura Virginia, Iași, 1994;
- Cassirer, Ernst, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbaul* [1923], Editura Paralela 45, Pitești, 2008;
- Cassirer, Ernst, *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, Yale University Press, New Haven and London, 1944;

Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iași, 1994;

Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997;

Coșeriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura Arc, Chișinău, 2000;

Coșeriu, Eugenio [sic], *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2004;

Coșeriu, Eugeniu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, Cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2011;

Darmesteter, Arsène, *La vie des mots. Étudiée dans leur significations* [1887], Librairie Delagrave, Paris, 1946;

Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980;

Flonta, Mircea, *Darwin și după Darwin. Studii de filozofie a biologiei*, Editura Humanitas, București, 2010;

Gaur, Al., Wald, L., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Științifică, București, 1961;

Humboldt, Wilhelm von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității* [traducere de Eugen Munteanu], Editura Humanitas, București, 2008;

Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a [ediția I – 1943], Editura Socec & Co., S.A.R., București [1948];

Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, ediție nouă [ediția I – 1954], Editura Ministerului Învățământului [București], 1956;

Itkonen, Esa, *On Coseriu's Legacy*, în „Energeia” (*Online-Zeitschrift für Sprachwissenschaft, Sprachphilosophie und Sprachwissenschaftsgeschichte*), Ausgabe III, 2011, pp. 1-29 [<http://energeia-online.de/>];

Mounin, Georges, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999;

Munteanu, Cristinel, *O problemă de lingvistică „financiară”: analogia cuvinte – bani*, în „Limba română”, Chișinău, anul XVIII, nr. 1-2, 2008, pp. 137-149;

Munteanu, Cristinel, *Problema neologismelor (ca împrumuturi) din perspectiva politicii culturii*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, Anul III, Nr. 2 (4), *Lexic comun / Lexic specializat*, Editura Europlus, Galați, 2010, pp. 364-374;

Munteanu, Cristinel, *Influența ideologiei marxiste asupra concepției lingvistice a lui Iorgu Iordan și a lui Al. Rosetti (cu referire la două probleme)*, în „Communication interculturelle et littérature”, Galați, nr. 2 (10) / 2010, pp. 258-268;

Paul, Hermann, *Principles of the History of Language* [1890], Translation [by H. A. Strong] of *Prinzipien der Sprachgeschichte* [Niemeyer, Halle, 1886], College Park, McGrath, Maryland, reprinted 1970;

Philippide, Alexandru, *Principii de istoria limbii*, în Philippide, Alexandru, *Opere alese. Teoria limbii* (editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu), Editura Academiei R.S.R., București, 1984, pp. 1-225;

Poghirc, Cicerone, B.P. Hasdeu. *Lingvist și filolog*, Editura Științifică, București, 1968;

Robins, R.H., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003;

Sala, Marius, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, Editura Humanitas, București, 2010;

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998;

Saussure, Ferdinand de, *Scrieri de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 2004;

Wald, Lucia, *Modele concrete în istoria lingvisticii* [1972], în Wald, Lucia, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura All, București, 1998, pp. 48-55;

Whitney, William Dwight, *The Life and Growth of Language* [1875], With a New Introduction by Charles F. Hockett, Dover Publications, Inc., New York, 1979;

*** *Tratat de lingvistică generală* (redactori responsabili: Al. Gaur, S. Stati, Lucia Wald), Editura Academiei R.S.R., București, 1971.